

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за студије сећања
Claims Conference
(Conference on Jewish Material Claims Against Germany)

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (IV)

Уредници

Проф. др Катарина Мелић
Проф. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Уређивачки одбор

Проф. др Никола Бубања декан
Проф. др Владимир Ранковић, ректор
Проф. др Славко Ђорђевић
Проф. емеритус Милена Драгићевић Шешић
Др Олга Манојловић Пинтар
Др Вук Даутовић
Проф. др Катарина Мелић
Проф. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Зборник је резултат истраживања у оквиру Студија Холокауста
које се под покровитељством
Claims Conference (Conference on Jewish Material Claims Against Germany) изводе
на Универзитету у Крагујевцу.

ХОЛОКАУСТ, СЕЋАЊЕ, КУЛТУРА (IV)

Уредници
Проф. др Катарина Мелић
Проф. др Милена Нешић Павковић
Проф. др Драган Бошковић

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац
2025.

ИЗМЕЋУ ЗАКОНА И ЕТИКЕ: ПРАВО НАСПРАМ ПРАВДЕ У РОМАНУ *СЛУЧАЈ КОЛИНИ* ФЕРДИНАНДА ФОН ШИРАХА

У овом раду биће анализиран роман *Случај Колини* савременог немачког писца Фердинанда фон Шираха у контексту сложеног односа између закона и етике, односно права и правде. Полазећи од жанровске класификације романа као правосудног, рад истражује како се кроз наративну структуру тематизују моралне и правне дилеме у светлу наслеђа Другог светског рата и (не)адекватног суочавања са злочинима нацистичког периода. Теоријски оквир рада ослања се на филозофске концепте Хане Арент, Густава Радбруха и других мислилаца који су, након ратних ужаса, довели у питање апсолутну вредност позитивног права и указали на нужност усклађивања закона са основним моралним принципима. Циљ рада је да покаже како *Случај Колини* кроз књижевну форму успева да на ангажован начин тематизује филозофска питања правног легализма, моралне одговорности и граница правде.

Кључне речи: Фердинанд фон Ширах, позитивно право, морална одговорност, нацистички злочини, правосудни роман

I Уводне напомене

Књижевно стваралаштво Фердинанда фон Шираха (Ferdinand von Schirach³), савременог немачког писца, овећано је бројним књижевним наградама⁴. Његов стил окарактерисан је као „изванредан” (Липтак 2012), а он је проглашен једним од „најзначајнијих гласова европске књижевности” (Вегнер и Аменд 2023). Часопис *Focus* сматра да је „овај писац добитак за савремену немачку књижевност: човек чије знање и животно искуство далеко превазилазе књижевну сцену” (Витшток 2011), док париски лист *Libération* наводи да се Ширахово мајсторство огледа у томе што нам он показује да ма колико монструозна нечија дела у почетку могла изгледати – човек је ипак увек човек (наведено у Шнајдер 2021: 22). Ова изјава се може упоредити са изјавом коју је Фон Ширах дао за лист *Der Standard* где је говорио о свом двоструком занимању – наиме, Фердинанд фон Ширах је по образовању и занимању правник, кривични адвокат који дуго низ година ради

1 natasa.rakic@filum.kg.ac.rs, natarakickg@gmail.com

2 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2025. години број 451-03-136/2025-03/ 200198).

3 <https://schirach.de/>

4 Фердинанд фон Ширах добитник је бројних књижевних награда како у Немачкој, тако и у другим земљама Европе, Азије и Америке. Неке од најзначајнијих су Клајстова награда (Kleist-Preis, 2010) коју је добио за збирку прича под називом *Злочини* (Лагуна, 2011) (нем. *Verbrechen*), награду Рому (Romy, 2017) за драмски комад *Терор* (нем. *Terror – Ihr Urteil*) преточен у филм, награду Берлински медвед за књижевност (нем. Berliner Bär für Literatur, 2011), Рикарда Хух Награду (нем. Ricarda-Huch-Preis, 2018) и многе друге.

као бранилац у значајним кривичним поступцима⁵, а који су му често служили као инспирација за материјал књижевних дела. Упитан да ли се у судници понаша као писац, одговорио је да су та два занимања јако повезана јер и он у судници испред причу о злочину, злочинцу, праву и правди. По његовим речима, он не брани починиоца као злочинца, већ брани човека који је починио (или није?) тај злочин са намером да разоткрије сплет околности и мотива који су га навели на то да он то дело (не) реализује. Фон Ширах наглашава да је за њега веома важно посматрати оптуженог у свакодневним процесима као људско биће са (не)могућношћу моралног расуђивања.

Ипак, то се не може применити у случајевима политичких злочина попут оних почињених током Другог светског рата. Они су, према његовим речима, ствар идеологије. Они су „хладнокрвни, човекомрзачки и одвратни” (Фон Ширах у Ребхандл 2014), али се њима морамо бавити, додаје он, јер је то „наша одговорност” (Фон Ширах у Гузер 2020). Фон Ширах сматра да су злочини почињени током Другог светског рата „део нашег друштва. То је један од разлога постојања наше немачке друштвене стварности након рата. Ми говоримо о највећем злочину који је икада почињен у историји”, а починила га је „култивисана нација, у самом центру Европе, са филозофима као што су Кант и Шопенхауер, Бетовен и Моцарт” (исто)⁶. Показује се да дискурс прошлости и преузимања кривице од стране оних који нису директно учествовали у злочину представља изазов како у друштвеном, тако и у индивидуалном погледу. Историчари су мишљења да се приликом говора о Холокаусту никако не ради о једноставном појму зато што историја бављења националсоцијалистичким временом није текла линеарно и не поседује „коherentно тематско језгро”. Превладавање прошлости не чине само јавне дебате и контроверзе, већ и административне и правне одлуке о прошлости, етички и естетички принципи приступа овом феномену, ментални процеси унутар нације, поступање са местима сећања, слике, колективни симболи и наративи сећања који се не морају везати само за један конкретан догађај у ужем смислу, али имају дискурзивну вредност (Фишер и Лоренц 2007: 13)

Говорећи о одговорности, а позивајући се на Јасперсову поделу врста кривице (уп. Јасперс 1999), у случају Фердинанда фон Шираха као као припадника треће генерације⁷, можемо говорити само о постојању моралне кривице чија је

5 У каријери Фон Шираха као правника, издваја се учешће у низу судских процеса против оних који су чували Берлински зид (1961-1989) и који су имали дозволу за употребу ватреног оружја над цивилним становништвом. Такозвани процеси против чувара зида (нем. Mauerschützenprozesse) вођени су не само против извршиоца наређења, већ и против одговорних из редова политике и војске у ДДР-у.

6 „It's part of our society. It's one of the *raison d'Etat* of our German post-war society. We are speaking of the biggest crime ever committed in history [...]. But here we are speaking of a cultivated nation, in the center of Europe, with philosophers like Kant and Schopenhauer, Beethoven and Mozart.”

7 Породица Фон Ширах је немачка буржоаска породица са дугом традицијом и великим утицајем како у индустријским, тако и у културним, уметничким, али и политичким круговима. Деда Фердинанда фон Шираха, Балдур фон Ширах (Baldur von Schirach), био је политичар и истакнути члан НСДАП партије. Од 1931. до 1940. године био вођа Хитлерове омладине (Hitlerjugend), од 1940. до 1945. године обављао је функцију Гаулајтера Беча (највишег партијског званичника за тај регион) и рајхсгувернера (Reichsstatthalter) Беча, што значи да је имао скоро апсолутну власт у граду током нацистичке окупације. Фон Ширах је осуђен у Нирибершком процесу на 20 година затвора због своје улоге у прогону и депортацији јеврејског становништва из Беча. Хајнрих Хофман (Heinrich Hoffmann), Фердинандов прадеда, био је Хитлеров фотограф, а повезаност са историјом Холокауста се не прекида ни са мајчине стране - његова мајка Хенријета Фендрих (Henriette Fährndrich) унука је тросиншког бизнисмена, власника фабрике папира за цигарете *Efka-Werke* и истакнутог НСДАП политичара Фрица Кина (Fritz Kiehn).

највиша инстанца савест појединца, било да је он личном историјом везан за ратна дешавања или не. Стога се Фердинанд фон Ширах у својим прозним и позоришним делима често враћа теми нацистичких злочина који су прећутани или непроцесуирани у послератном периоду. Фон Ширах одева своја запажања о (не)суочавању Немаца са ратним дешавањима у рухо кратких прича или романа, попут одабраног романа *Случај Колини* (нем. *Der Fall Collini*, 2011)⁸, који је привукао велику пажњу немачке и светске јавности. У фокус радње романа смештен је чин суђења Италијану, Фабрицију Колинију за убиство Ханса Мајера, богатог немачког индустријалца који је важио за „поштеносног човека“ (Фон Ширах 2011: 48). Фон Ширах тематизује кроз истражни поступак овог хладнокрвног чина нацистичку прошлост у којој је, како се пред крај романа открива, убијени Ханс Мајер активно суделовао. Као командант нацистичке испоставе у регији Ђенове (Италија) Ханс Мајер је наредио погубљење великог броја италијанских партизана као чин освете за страдање два немачка војника у бомбашком нападу у једном кафеу, али и као знак упозорења домаћем становништву. Током суђења је откривено да убијени Ханс Мајер, попут многих других, никада није правно одговарао за ово (зло)дело. Наиме, 1968. године, када је оптужени Фабрицио Колини тужио Ханса Мајера и његову јединицу државном суду Републике Немачке, на снагу је ступио закон о застарелању нацистичких злочина (нем. *Verjährungsgesetz*)⁹, те он никада није био процесуиран. Преузимајући ствар у своје руке, Фабрицио Колини убија Ханса Мајера у његовој канцеларији 55 година након стрељања нејужних Италијана међу којима је био и Колинијев отац.

Премештајући фокус са самог процеса суђења на проблем правног застарелања злочина и немогућност правног процесуирања починилаца због доношења Закона о застарелању нацистичких злочина, Фон Ширах се књижевно укључује у вишегодишње филозофске и правне расправе о односу права и правде, етике и морала које су се распламсале након Другог светског рата, посебно у контексту бројних суђења нацистичким злочинцима. Не нудећи једнозначан одговор, он указује да је нацистичка прошлост и даље жива тема у немачком јавном дискурсу и да захтева стално преиспитивање.

Овај рад ће, поред филозофских и књижевних расправа о начинима (не)суочавања са нацистичком прошлошћу, а које ће бити обрађене у наредном поглављу, анализирати и начин на који Фон Ширах у роману *Случај Колини* књижевно обликује тему (не)суочавања са нацистичком прошлошћу, повезујући личне судбине са критиком правосудног система. У том оквиру, биће постављена питања моралне одговорности појединца и структурне одговорности правосудја с обзиром на то да роман показује како су законске одредбе деценијама ометале процесуирање ратних злочина.

II Књижевна и филозофска разматрања о нацистичкој прошлости након Другог светског рада – теоријски увид

„Конечно решење проистекло је из бирократске културе која је хладнокрвно примењивала рутинске бирократске поступке.” (Бауман 1989: 15)

8 Роман *Случај Колини* је екранизован 2019. године.

9 Усвајање немачког закона о застарелању кривичних дела 1968. године изазвало је значајне реакције унутар Немачке и на међународном нивоу. Овај закон, познат као *Einführungsgesetz zum Gesetz über Ordnungswidrigkeiten (EGOWiG)*, довео је до тога да су многи злочини из периода нацистичке владавине сматрани застарелим, што је онемогућило њихово даље правно гоњење.

Зло, које је за време рата било концентрисано и сабијено, постало је услед својеврсне тишине у немачком послератном друштву флуидно, дезорганизовано, индивидуално (Донскис и Бауман 2018), односно, омогућено је да некадашњи актери националсоцијалистичког режима наставе своје каријере, а многи од њих са великим успехом. Есеј немачког филозофа Карла Јасперса под називом *Питање кривице* (*Die Schuldfrage*) објављен 1947. године, представља први покушај освешћивања немачког друштва. У овом есеју излажу се четири врсте кривице које би човек послератног периода могао или, боље речено, требало да осећа, те позива на прихватање исте. Ова кратка студија није изазвала веће реакције у немачком друштву тог доба, а политици заборав нацистичких злочина помогла је у великој мери и политика денацификације спроведена од стране сила савезница, а касније и Аденауерова политика прећуткивања прошлости ради изградње привредно јаке Савезне Републике Немачке. Према мишљењу бројних писаца тадашњег времена, у Немачкој је владала злоупотреба језика, према историчарима и филозофима владала је морална криза, а уметници су говорили о културној катастрофи (Фишер и Лоренц 2007: 42).

Пад Аденауерове владе 1963. године означио је период почетка говора о томе. Књижевне теме 60-их година биле су, иако се над њима надвијала сенка прошлог рата, оријентисане ка конфликту између генерације родитеља који су били сведоци и део НС-система и њихове деце. Доступност историјских докумената, као и Аушвиц процеси¹⁰ који су заокупили пажњу шире јавности, омогућили су писцима да се баве темом Холокауста, да покрену питање кривице и одговорности, права и (не)правде. Многи од њих, попут Гинтера Граса, Петера Вајса и других, веровали су да ће кроз своја дела освестити публику и изазвати реакцију која ће бити усмерена ка откривању нацистичке прошлости. Крајем 60-их година, што је настављено као тренд 70-их и 80-их година, настајала су углавном аутобиографска дела у којима се откривао комуникацијски јаз између генерација родитеља и деце/унука. Пад Берлинског зида довео је до спајања две државе које су морале да нађу заједнички језик у односу према прошлости која их је оптерећивала и дефинисала, а о којој су, и после толико деценија, мало знали. Код припадника тзв. генерација постсећања (в. Хирш 2008) био је присутан осећај кривице, срама, али и одговорности према прошлости која им је позната, као и према ономе што се прећуткивало. Временска дистанца од референтног догађаја омогућила је да нацистичка прошлост тек 90-их година 20. века постане тема бројних истраживања и јавних дебата. Било је време да се изађе из сенке Трећег рајха и да се поново изгради национални идентитет ослобођен терета прошлости, а то је подразумевало превладавање прошлости, односно, конфронтирају са ужасима који више нису били у домену искуственог, већ су постали део културног сећања (в. Асман 2009). Стога литература 90-их година 20. века обилује темама кроз које се обрађују феномени злочинца, злочинаштва, жртве, сећања, трауме, кривице, одговорности, правде и права, што је као књижевни тренд настављен и мотивски разгранат у наредном столећу.

Посебан књижевни жанр у оквиру кога се тематизује однос права и правде, кривице и одговорности означава се као правна књижевност (нем. Justizliteratur), али се услед потешкоћа око јасног термилошког дефинисања¹¹ може сместити у шири књижевни контекст назван Право и књижевност (енг. Law and Literature). У оквирима ове књижевности проучава се сложени однос између правног систе-

10 Више о теми: <https://www.auschwitz-prozess.de/>

11 В. Козелек 1979.

ма и књижевне уметности, односно, тежи се откривању начина на које се правне теме и етичке дилеме рефлектују у књижевном дискурсу. Традиција правосудног романа на немачком језику има дугу и разноврсну историју обухватајући дела која не функционишу искључиво у оквиру правног криминалистичког жанра, већ изражавају дубоку друштвену и моралну критику. Кроз овакве наративе књижевност постаје простор критичког осврта на институционалне механизме моћи и њихову улогу у (не)остваривању правде. Истакнут пример представља роман Франца Кафке *Процес* (1925) који тематизује апсурд, нејасност и произвољност правног апарата. Слично томе, Фридрих Диренмат у роману *Правда* (1985) разоткрива крхкост правде у систему у којем доминирају интереси политичке и економске моћи, а линији правосудних романа придружују се у оквирима новије немачке књижевности дела Бернхарда Шлинка (Bernhard Schlink), Фердинанда фон Шираха, Јули Це (Juli Zeh), Шарлоте Линк (Charlotte Link), Јакоба Арјоунија (Jakob Arjouni), Волфа Хаса (Wolf Haas) и других савремених писаца на немачком језику. Ипак, разматрање нацистичке прошлости и њеног превазилажења захтева претходно истраживање правних и филозофских појмова права и правде, одговорности и кривице, будући да се они често обрађују у савременој (немачкој) књижевности.

Према основним дефиницијама права и правде, може се угрубо подвући разлика између ова два појма и то у следећем – док се под правдом сматра друштвена врлина која уређује односе међу људима, заснована на идеји да свако добије оно што му припада, утолико се под правом сматра скуп правних норми које уређују понашање унутар друштва (в. Gabler Wirtschaftslexikon, н.д.). Право и правда би требало да буду неодвојиви једно од других, али се из наведеног увиђа да они представљају различите концепте. Закон је систем правила који креира влада ради регулисања понашања, док је правда морални и филозофски концепт заснован на једнакости права и фер односу. У идеалном случају, закони би требало да буду засновани на принципима правде и примењивани на праведан начин без дискриминације (Сквадрин, н.д.), али нас историја подсећа да то често није био случај.

Један од примера сукоба између права и правде у савременој историји огледа се у правној легитимацији нацистичких злочина. По доласку на власт 1933. године, нацисти су започели систематску трансформацију правног поретка, успостављајући „Führerprinzip“ (принцип вође) као врховни правни принцип, чиме је воља вође постала извор сваког права. Формално-правни оквир тадашње Немачке је адаптиран тако да служи спровођењу расне идеологије и политици искључења, прогањања и истребљења „непожељних“ друштвених група¹². Иако су закони усвајани у парламенту примењивани од стране судова и спровођени од стране државних органа, они су изгубили своју функцију заштите појединца и постали су инструмент изградње друштва у којем пуна права имају само припадници аријевске расе. Ова формална законитост дала је привид легитимитета неправедном систему, што је отворило етичко и правно питање: да ли је све што је законито уједно и праведно?

Одговор на ово питање покушали су да дају бројни филозофи друге половине 20. века након суђења нацистичким злочинцима, а интересовање за ову тему

12 Нирнбершки закони, усвојени 15. септембра 1935. године, представљали су кључни моменат у трансформацији немачког правног система у расни поредак. У питању су два закона: Закон о заштити немачке крви и немачке чисти и Закон о држављанству Рајха. Овим актима је правна неједнакост формализована и законски утемељена.

не јењава ни у новом столећу. Немачки правни филозоф Густав Радбрух (Gustav Radbruch) био је у периоду пре рата, попут многих савременика, правни позитивиста. Заступао је тезу да се право и морал морају одвојити и да важи само оно што је написано, дакле, важи само позитивно (писано) право, те да морални закони, односно, природно право, не може бити мерило правног поретка. Након злочина почињених током Другог светског рата Радбрух мења смер свог размишљања и у есеју *Законско неправо и надзаконско право* (нем. *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*) наводи да је правда највиша правна вредност, те да тамо где неправда закона достигне неподношљив ниво, он више не важи као право (1946: 109). Он додаје да „сукоб између правде и закона може ићи толико далеко да закон као 'неисправно право' мора уступити место правди”¹³ (109), што је био довољан аргумент за почетак преиспитивања нацистичког правног устројства.

Хана Арент (Hannah Arendt), једна од најзначајнијих политичких мислилаца 20. века, преиспитивала је однос између права, правде и закона, нарочито у светлу тоталитаризма и Холокауста. Кроз свој рад покушала је да одгонетне шта се дешава када закон престаје да буде праведан, да ли је послушност закону морална и шта бива онда када се право и правда разиђу. Она у свом делу прави јасну разлику између права као позитивног закона и правде као моралног и политичког идеала. Право схвата као законску гаранцију појединца унутар друштвеног уређења, као формалну категорију која се спроводи кроз правне институције и законодавне системе. Међутим, у тоталитарним режимима, права често бивају деформисана и постају средство репресије, лишавајући људе њихове заштите и самосталности. Правда, са друге стране, захтева способност мишљења и моралне процене. Сматра се етичким принципом који се односи на осећај истине и моралне исправности у јавном животу, чак и када то значи супротстављање закону што нас води ка њеном концепту грађанске непослушности, тј. моралне одговорности појединца да не поштује законе који воде у неправду, о чему је детаљно писала у студији *Извори тоталиитаризма*¹⁴. На овом месту, као и у другим студијама¹⁵, она указује на разлику између законитости и правде тврдећи да је формална послушност закону без критичке мисли суштински неморална када се закон користи за неправедне циљеве. Према њеном схватању, не постоји апсолутни ауторитет закона ако он противречи универзалним моралним нормама. Арент истиче да у тоталитарним режимима права постају средство власти које игнорише дубље, моралне аспекте правде, која би требало да буде основа за заштиту људских слобода и достојанства.

У једном од кључних текстова за разумевање дистинкције између права и правде по окончању Другог светског рата, у тексту *Моралности закона* (*The Morality of Law*) амерички филозоф права Лон Л. Фулер (Lon L. Fuller) тврди да закон мора да поштује одређене унутрашње моралне принципе како би се уопште могао назвати законом. Он уводи у своју филозофију концепт „унутрашње моралности права” (*the inner morality of law*) који се односи на начин на који се закони доносе и примењују, али не нужно и на њихов садржај¹⁶. У наведеном тексту Фулер наводи пример нацистичког права и тврди да су ти закони против-

13 „Der Konflikt zwischen Gerechtigkeit und Gesetz kann so weit gehen, daß das Gesetz als ‚unrichtiges Recht‘ der Gerechtigkeit zu weichen hat.“

14 Хана Арент 1998: H. Arendt, *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća.

15 Hannah Arendt, 1963: *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, New York: Viking Press.

16 Фулер наводи осам формалних принципа које сваки правни систем мора поштовати да би био легитиман који не гарантују да ће закон бити моралан у садржају, али без њих, право не може функционисати уопште.

правног карактера јер су кршили принципе унутрашњег морала – били су тајни, ретроактивни, контрадикторни и дубоко неправедни. Са његовим схватањем се не слаже британски позитивиста Херберт Харт (H. L. A. Hart) који у свом делу под називом *Појам права* (енг. *The Concept of Law*) износи став да би право и морал требало да буду одвојени и да валидност закона не би требало да зависи од његове моралности.

Расправе на тлу Немачке о односу права и правде, али и забораву нацистичких злочина распламсале су се и у наредним деценијама које су донеле закон о њиховом застаревању. Припадници Франкфуртске школе, посебно Теодор Адорно (Theodor W. Adorno) и Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) оштро су се успротивили идеји да се нацистички злочини сведу на раван обичног злочина који је подложен застаревању сматрајући да такво поимање права и правде етички понижава жртву и нормализује ужас. Сматрали су да морална одговорност не може да застари јер застарелост није била правна категорија већ друштвени механизам заборава, којим се друштво ослобађа одговорности без преиспитивања властитих греха. Јирген Хабермас је у свом есеју под називом *Врста обрачуна* (нем. *Eine Art Schadensabwicklung*) инсистирао на томе да Немачка не сме „еманциповати себе од своје историје”. Сматрао је да правна држава није само скуп правила већ морална заједница која негује јавно памћење и учи из своје прошлости (Хабермас 1987: 65). Уз представнике немачке интелектуалне елите, многе жртве и организације укључиле су се у борбу против правног оправдања и заборава нацистичких злочина. Притисак немачке и светске јавности довео је до тога да 1979. године буде измењен овај закон, односно, донесена је уредба према којој нацистички злочини не подлежу застаревању. Ипак, упркос разрешењу овог проблема, питање валидности и могућности легитимације нацистичких злочина као правних ствари још увек заокупља пажњу бројних историчара, правника и филозофа који у оквирима својих дисциплина показују како је нацистички правни систем био искоришћен за спровођење неправде и како су морал и закон били раздвојени у друштву које је себе сматрало модерним и цивилизованим. Ипак, то не значи да садашњи тренутак представља моменат идеалног правног поретка усаглашеног са моралним императивима. Штавише, Зигмунт Бауман у својој књизи под називом *Модерност и Холокауст* упозорава да ми и даље живимо „у типу друштва које је омогућило Холокауст и који није садржавало ништа што би га могло спречити” (2000: 86). Он ово говори са циљем да нагласи да узроци Холокауста нису били искључиво историјски или политички условљени, већ дубоко укорени у структурне елементе модерног друштва – рационалност, технократију, правну формалност и моралну равнодушност. Управо зато је критичко преиспитивање односа између права и правде и данас неопходно.

III Право vs. правда у роману *Случај Колини*

Тематско чвориште романа *Случај Колини* (2011) Фердинанда фон Шираха представља расветљавање случаја мистериозног убиства времешног и богатог индустријалца Ханса Мајера које је починио Фабрицио Колини, Италијан који се после Другог светског рата обрео у Немачкој. Ово убиство и процес приказивања суђења Колинију представља полазну тачну за интензивно бављење питањима кривице, права и правде у оквирима немачког друштва и правосудног система. У овом раду настојимо да покажемо да Фердинанд фон Ширах у роману

Случај Колини маркира нерешене историјске трауме и институционалне пропусте, фокусирајући се на недостатак правне реакције на злочине почињене током нацистичке ере, али и моралну одговорност појединца.

Тематизовање правног процеса и бављење правним питањима смешта роман *Случај Колини* у оквир правосудног романа који је као књижевни жанр¹⁷ усредсређен на правни систем, судске процесе и питања правде, при чему је судски процес најчешће коришћен као структурни и наративни оквир кроз који се развија радња. Она отпочиње приказом хладнокрвног убиства Ханса Мајера и предајом оптуженог полицији који до самог краја романа не открива своје мотиве, већ допушта да његов адвокат на основу самосталног истраживања изнесе истину на видело. С обзиром на то да се Фабрициј Колини сам предао полицији и да је признао убиство, а самим тим није захтевао адвоката, његов предмет је по службеној дужности додељен младом адвокату Каспару Лајнену који ће током овог судског процеса сазнати много – и то не само о нацистичкој историји и правном (не)суочавању са њом, већ ће освестити и своју улогу као правног заступника у оквирима правосудног система и тако постати узоран јунак књижевног дела правосудног жанра.

Млади Каспар Лајнен, који у тренутку преузимања Колинијевог случаја има само 24 дана искуства у адвокатури (Фон Ширах 2011: 8), сазнаје да је убијени Ханс Мајер заправо рођен под именом Жан-Баптист Мајер. Убрзо открива да је Жан-Баптист Мајер деда његовог најбољег пријатеља из детињства Филипа у чијој је кући одрастао и са којим је био јако близак након Филипове изненадне смрти. Ово сазнање прилично оптерећује његову улогу као браниоца окривљеног, али и доприноси карактеризацији Лајнена на начин да он постаје протагониста кога раздире унутрашње питање – шта је праведно?

На почетку романа затичемо младог адвоката пуног идеалистичког заноса и вере у правни систем, као и жеље да се бави правом на најчистији могући начин – у служби своје државе, као државни заступник, а не као члан приватних адвокатских канцеларија које у правосудном занату виде шансу за брзо богаћење. Из наведеног се може закључити да је почетна позиција Каспара Лајнена таква да он верује у праведност правног и правосудног система и државе. Ипак, након интензивног промишљања своје позиције у случају Мајер-Колини и преиспитивања могућности и потребе да се нађе у положају браниоца окривљеног у чијој је породици одрастао (37)¹⁸, Каспар Лајнен прихвата понуду да заступа Фабрицију Колинију, учивши у том ангажману вишеструке добити како на личном, тако и на професионалном плану. Ипак, овај избор пред њега поставља дубоке етичке и професионалне изазове. Суочен са питањем да ли је морално оправдано бранити особу која је починила убиство, и то убицу деде свог најбољег пријатеља из младости, Лајнен је принуђен да преиспита не само личне ставове, већ и темељне правне и етичке норме. Кроз ову дилему рedefинише се улога адвоката који не би требало да буде само извршилац законских норми, већ активни учесник у трагању за суштином правде. Кроз пажљиво опажање простора суда, понашања актера у процесу испитивања и суђења, као и кроз комуникацију са познатим тужиоцем Матијасом Матингером, Лајнен долази до увида да његова улога на суђењу прева-

17 У сржи ових дела лежи тензија између позитивног права и моралне правде са циљем да се укаже на чињеницу да примена закона не подразумева нужно и остварење правичности. Као по устаљеној шеми, протагонисти ових књижевних остварења су обично правно ангажовани у улогама адвоката, судија или тужиоца, а сусрет и интензивно бављење случајем често доводи у питање њихова етичка уверења и професионалне обавезе.

18 „Aber...ich bin in dieser Familie praktisch aufgewachsen.“

зилази техничку одбрану оптуженог. Његов стварни задатак постаје супротстављање површном тумачењу правде, указивање на сложеност истине која не може бити сагледана само кроз процесну форму и формализовани језик суднице. Сходно томе, Лајнен се налази пред изазовом савладавања како сопствене емотивне сукобљености тако и пред изазовом отварања простора за проширено разумевање друштвених и историјских импликација самог кривичног дела.

Почетна констелација на суђењу је таква да је убијени Ханс Мајер жртва старог Фабриција Колинија. За оптуженог се сазнаје да је 50-их година дошао у Немачку као гастарбајтер, да је радио за фирму Мерцедес цео свој радни век, да је био познат као миран, вредан, породичан и поштен човек о коме не постоји ниједан полицијски запис (59). Убијени Ханс Мајер водио је породичну компанију. Његово предузеће је постојало од 1886. године, а након Другог светског рата постало је светски лидер у производњи машина, хируршких инструмената, пластике и картонске амбалаже (19)¹⁹. Из наведеног би се дало извести да је случај унапред закључен, али Каспар Лајнен, вођен интуицијом и жељом да расветли себи, а онда и другима мотив Колинијевог чина, одлази у Лудвигсбург, у Централну канцеларију савезних државних правосудја за разјашњавање нацистичких злочина. Током вишедневног истраживања архиве, Лајнен сазнаје да је Ханс Мајер током Другог светског рата био активни присталица партије НСДАП, те да је носио чин SS-Sturmabführer, односно, био је вођа јуришног батаљона у оквирима партијских паравојних формација СС (SS/Schutzstaffel) и СА(SA/Sturmabteilung). У Италију, у област Ђенове, послат је заједно са својим војницима, како би угушио локалне побуне. Посебан успех остварио је гушењем побуна које су изазивали локални партизани, односно, Италијани који нису желели да се повинују фашистичком режиму, а спроводио их је тако што је налагао масовна стрељања локалног становништва. Водио се заповешћу генерала Кеселринга (Kesselring) који је као командант немачких снага у Италији између 1943. и 1945. године спроводио политику 1: 10 и која је значила смрт 10 цивила за смрт једног немачког војника, премда се у роману наводи да у то време није постојао тачан однос. Заправо, Хитлер је једном приликом захтевао однос 1: 100 (110) али то као мера није заживело. Приликом спровођења једне од тих казних мера страдао је и отац оптуженог Фабриција Колинија који је као деветогодишњи дечак присуствовао силовању своје старије сестре и уништењу целокупног имања од стране немачких нациста. Претрагом у архиви у Лудвигсбургу утврђено је да Ханс Мајер никада није кривично одговарао за своје активности. Откривено је још и да је 1968. године Фабрицио Колини поднео кривичну пријаву суду у Штутгарту против Ханса Мајера која је одбачена јер је на снагу ступио закон о застаревању нацистичких злочина (нем. Verjährungsgesetz). Ова сазнања изазвала су мук у судници, али су означила и почетак расправе о праву и правди, моралу и друштвеној етици Немачке послератног доба.

Анализирајући лик Фабриција Колинија и његов поступак, може се закључити да је он са становишта позитивног права недвосмислено крив за почињено дело. Ипак, мотив који стоји иза тог чина уноси моралну амбивалентност и отвара простор за другачије тумачење његовог дела. Стога тај етички и правни парадокс преусмерава фокус романа ка дубљим питањима која ће бити предмет наредне анализе у оквиру овог рада, а она гласе:

19 „Hans Meyer leitete noch immer den Familienkonzern. Sein Großvater hatte die Meyer-Werke 1886 gegründet, Hans Meyer hatte sie nach dem Zweiten Weltkrieg zu einem Weltunternehmen gemacht. Die Firma stellte vor allem Maschinen her, aber auch chirurgische Instrumente, Plastik und Kartonagen.“

1. Зашто Ханс Мајер није био процесуиран непосредно након завршетка Другог светског рата?
2. Да ли је, са правног и моралног становишта, било оправдано што није био обухваћен каснијим судским поступцима?
3. У којој мери је било оправдано да буде награђен и унапређен у послератном периоду?
4. И на крају, има ли жртва право на правду – или и на освету?

Императив који је Хана Арент поставила човечанству након Холокауста гласи – проблем зла мора бити темељно питање послератног интелектуалног живота (Арент у Духачек 2010: 86). Немачка тај захтев није испунила. Један од кључних разлога због којих Ханс Мајер није био процесуиран након завршетка Другог светског рата мора се потражити у политици послератне Немачке. Након капитулације Трећег рајха 1945. године, Немачка се нашла у стању политичке, институционалне и друштвене дезинтеграције, што је довело до тога да је приоритет послератне западне администрације (касније Савезне Републике Немачке) био усмерен ка стабилизацији државе, економској обнови и изградњи новог поретка, а не ка свеобухватном процесуирању појединачних злочинаца. Ово је резултирало реинтеграцијом бројних бивших нациста у државни, привредни и правосудни апарат (в. Еванс 2015). Ханс Мајер, као један од представника послератне економске елите, остао је ван домаћаја правде услед бројних правних и политичких компромиса²⁰.

Нирнбершки процеси (1945–1946) јесу представљали симболичан почетак суочавања с нацистичким злочинима, али су били ограничени на највише политичке и војне функционере. Услед недостатка ресурса, сведока и политичке воље, велики број мање истакнутих починилаца, попут Ханса Мајера, остао је изван домаћаја правде. Томе је помогао закон о амнестији (нем. *Amnestiegesetze*) по коме је око 800 000 учесника нацистичког режима ослобођено оптужбе за саучесништво, као и закон 131 (нем. *131er Gesetz*) који је омогућио повратак у службу бившим државним службеницима из времена Рајха и обезбедио плате и пензије, као и осигурање за бројне некадашње чиновнике. Тек од касних 1950-их и почетка 1960-их долази до првих озбиљнијих напора да се обраде злочини „обичних“ нацистичких починилаца (суђења у Улму (1958), Аушвиц процеси (1963 – 1965), суђење Ајхману у Јерусалиму (1963) и други), али је до тада био створен правни и друштвени оквир који је многим омогућио да избегну правну одговорност.

Говорећи о друштвеном оквиру, Норберт Фрај (1996) истиче да је политика канцелара Аденауера била усмерена на поновну интеграцију нацистичке елите у друштво, што је довело до политике која је минимизирала процес денацификације. Многи бивши чланови нацистичке партије су се успешно реинтегрисали у друштво, чак и у политичке институције, користећи своје друштвене и политичке везе. Милер (2011) додаје да је у контексту рата и Хладног рата, поновна интеграција нацистичких функционера постала политички неопходна за економски и политички опоравак Немачке, а реинтеграцију нациста у друштво потпомогла је и култура ћутања која је обојила послератну стварност.

20 Током процеса денацификације у окупираној Немачкој, савезничке власти су тражиле да се сваки појединац који је био члан нацистичке партије или који је радио у државној служби подвргне провери. Многи су прикупљали изјаве и сведочанства и то најчешће од угледних особа или познаника, како би доказали да нису активно подржавали нацистички режим. Добијали су тзв. потврде о чистоћи што је појам за који постоји колоквијални израз *Persilschein*. Термин долази од назива прашка за веш Персил и асоцира на чистоту.

Када се говори о правним оквирима који су омогућили амнестију бројних учесника НС-режима, мора се поменути Lex Dreher из 1968. године. Lex Dreher је колоквијалан назив за правну реформу коју је иницирао Едуард Дрер (Eduard Dreher), бивши нацистички тужилац, а касније високи правосудни званичник у Савезној Републици Немачкој. Према овој измени немачког кривичног закона, убиства почињена током рата могла су се третирали као „обична убиства”, а не као ратни злочини или злочини против човечности. Ипак, за то је било потребно показати да починилац није деловао из ниских побуда. Како се у роману наводи, а сазнаје из исказа сведокиње др Сибил Шван, по занимању историчарке и правнице запослене у Институту у Лудвигсбургу (Фон Ширах 2011: 116-132), за убијање италијанских партизана постојала су посебна правила: деца и жене не смеју бити стрељани (упркос томе, најмлађи је имао 14 година), све је морало да буде јавно објављено, макар у локалним новинама, убиство није смело да буде насилно и постојао је пропис генерала Кеселринга 1: 10 који је штитио, у овом случају, Ханса Мајера. Из наведеног се може извести логични исправан, али морално веома упитан закључак, а то је да је Ханс Мајер у потпуности поступио у складу са тадашњим законом, те да се он не може сматрати никако кривим, а ни одговорним за почињено. Јер, он је чинио оно што је било прописано, у складу са уветима и законима тадашњег доба, односно, у складу са владајућим позитивним правом о коме је писао Густав Радбрух. Радбрух сматра да се у нормалним околностима мора поштовати позитивно право ради правне сигурности, али ако закон до те мере противречи идеји правде да губи свој правни карактер, онда морал и правда имају примат. Самим тим, Радбрух не прихвата идеју да је било икако прихватљиво оно што су нацисти учинили са прописима и понашањем током Другог светског рата (Радбрух 1946).

Хана Арент се у свом делу *Ајхман у Јерусалиму – извештај о баналности зла* (1963) надовезује на Радбрухово размишљање и интензивно се бави питањем правне и моралне кривице тако што развија концепт баналног зла указујући на то да злочини нацистичке Немачке нису били резултат психопатологије, већ административне нормалности. Испољено зло, у лику Ханса Мајера или стварних особа попут Адолфа Ајхмана, јесте бирократско, плиткоумно зло које од својих чиновника захтева послушност и покоравање систему без довођења у питање исправности делања. Арент сматра да починиоца карактерише недостатак рефлексije о злочину, услед уверења да не подлеже одговорности због покоравања важећим законима и прописима (Ракић и Арсенијевић 2023: 88). Адолф Ајхман, један од организатора Холокауста, на суђењу је тврдио да је само „пратио наређења” и поступао у складу са законом, а засигурно би се и Ханс Мајер послужио том флоскулом уколико би био изложен суђењу.

Његовој ситуацији, као и многим другим командантима, у прилог је ишао и додатак закона о застаревању злочина из 1968. године, по коме би 20 година након почињеног убиства одговорни престао да буде правно крив. Овај закон представљао је надоградњу Дреровог закона – пошто су убиства која су починили нацисти била спроведена махом од оних који су били само саучесници система, тзв. послушници/ зупчаници једног механизма, или, боље речено, бирократски злочинци (нем. Schreibtischtäter) – њихова дела била су третирана као обично убиство које застарева после 20 година. Морални проблем који и данас представља привлачну тему у оквиру Холокауст студија јесте начин на који су нацисти обезбедили да велики број њих буде окарактерисан као саучесник, односно, послушник. Како Фон Ширах наводи у роману, „само нацисти на водећим

позицијама били су окарактерисани као убице²¹ (Фон Ширах 2011: 130). Оваква правна класификација омогућила је да позамашан број особа које су активно учествовале у функционисању система геноцида избегне казну, јер њихова одговорност није била повезана са индивидуалном намером, већ се сводила на административно спровођење „наређења”. Арент истиче на овом месту да управо овде лежи трагедија Холокауста, као и других злочина. Према њеном становишту, трагична је способност појединца да се у име закона одрекне сопственог моралног суда, а многи су тако (у)чинили.

Имајући у виду законске прописе и ограничења, закључује се да би било јакo тешко и у данашње време осудити Мајера за почињено јер га нацистички и послератни закони штите. То се показало и 1968. године када га је оптужени Фабрицио Колини тужио суду у Штутгарту. Пошто систем није казнио Мајера захваљујући „рупи у закону”, Колини је преузео правду у своје руке. Чињење убиства и након толико деценија од првобитно почињеног злочина Ханса Мајера и његовог несучавања са моралном и правном одговорношћу за то, поставља суштинско питање: има ли жртва право на правду онда када је држава не обезбеди – и да ли то право може укључити и освету? У правном смислу, Колини је убица. У етичком, он је симбол отпора против заборава и некажњивости, а његов чин указује на лимите позитивног права – оног које се ослања на формалну законитост, а не на моралну праведност. У том светлу се Колинијев чин не читава као пука освета, већ као протест против правног система који је легализовао неправду. У Колинијевом чину, можемо рећи, видимо етички импулс који превазилази оквире позитивног права, наговештавајући да је у одређеним историјским и моралним контекстима протест једини преостали начин за успостављање смисла правде. Уколико се вратимо на Радбрухову поетику о нацистичком правном поректу у којој тврди да правна норма мора да има минимум правде јер у супротном, губи легитимитет (1946: 153), онда можемо тврдити да Колини, по тој логици, не руши нацистичко право, већ указује на то да он етички није валидан. Самим тим увиђамо да Колинијев чин није усмерен на одржавање циклуса насиља, већ на прекид ћутања и на разобличавање институционализоване неправде. Он поставља питање које остаје актуелно, а оно гласи: Шта остаје жртви када закон престане да служи правди?

Фердинанд фон Ширах не нуди одговор на крају овог романа који се завршава приказом суднице на дан када би Колинију требало да буде изречена коначна пресуда. До тога не долази јер се непосредно пред почетак суђења сазнаје да је Фабрицио Колини те ноћи извршио самоубиство у својој затворској ћелији. Не довршивши овај роман на традиционалан начин, односно, не дајући коначну реч у овом случају, Фон Ширах омогућава читаоцима и критичарима да сами промисле о завршетку ове приче и да се запитају над тим да ли је право исто што и правда, али и шта се дешава када једно или друго закажу.

Кроз овакав вид нарације и развоја фигура – Каспара Лајнена и Фабриција Колинија – Фон Ширах се приближава размишљању Хане Арент о концепту делатног субјекта (в. Арент 1964) који кроз говор, мишљење и акцију учествује у изградњи света и одупире се слепој послушности систему и злу. Према Хани Арент, делатни субјекат одбија слепу послушност нормама, преузима одговорност и способан је да мисли (1964). Посматрајући развојну нит личности младог адвоката Каспара Лајнена, закључује се да је он пример активног субјекта

21 „[...] nach der Rechtsprechung nur die höchste Führung der Nazis Mörder waren.“

који упркос личним, емоционалним и професионалним притисцима, одлучује да дела у складу са етичким уверењима, а не са правним техницитетима. Њега карактерише способност размишљања и расуђивања јер он активно преиспитује систем у ком се налази и не пристаје да буде пуки део правосудног механизма. У роману се указује на то да он открива дубљу неправду скривену иза легалног закона, те постаје пример другима и прави јунак овог књижевног жанра. Са друге стране, Фабрицио Колини је, починивши убиство, делао ван оквира правног поретка и његова кривица за почињено се не доводи у питање. Упркос томе, он постаје пример јунака који не пристаје на колективни заборав, чак и у екстремним случајевима. Његов чин изазива одређену врсту моралног потреса код слушалаца/читалаца јер приморава друштво да се суочи са неправдом која је заштићена законом.

И док многи писци савремене немачке књижевности, односно, они који у својим делима тематизују нацистичку прошлост претежно говоре о личној и колективној трауми, Фердинанд фон Ширах скреће пажњу светске јавности ка правној трауми чије жртве нису били само они који су страдали током рата, већ и припадници генерације постсећања који су постали сведоци неправедности немачког правног поретка. Кроз овај роман се књижевно разоткрива још једна врста зла које можемо окарактерисати као институционално банално зло које штити злочинца, те ишчитавање и тумачење овог романа постаје позив за ангажованост друштва, позив за промишљање неусаглашености појмова права и правде, али и опомена свим читаоцима да морају бити делатни субјекти.

IV Закључак

Роман *Случај Колини* немачког писца Фердинанда фон Шираха може се посматрати као снажан књижевни коментар на институционалне недостатке немачког правосудног система, истовремено представљајући дубљу филозофску расправу о односу између закона и правде. Полазећи од судбине Фабриција Колинија и моралних дилема младог адвоката Каспара Лајнена, Фон Ширах отвара простор за преиспитивање не само правних ”рупа” које су спречиле процесуирање нацистичких злочина, већ и питања личне и структуралне одговорности у друштву. Специфичност овог романа, али и књижевног жанра, сведочи не само о прошлости, већ опомиње данашњег читаоца на потребу за будним, делатним субјектом, способним за критичко мишљење и отпор према ауторитарним структурама. Кроз литерарну обраду правне трауме, Фон Ширах поставља суштинско питање: може ли држава која жртвује правду ради политичке стабилности изградити морално одржив поредак? Управо у рашчитавању овог проблема разоткрива се етичка мисија овог романа, а то су позив на личну одговорност и ангажовано читање као облик грађанске храбрости.

Литература

- Асман 2009: А. Assman, Unbewältigte Erbschaften. Fakten und Fiktionen im zeitgenössischen Familienroman, *Generationen: Erfahrung - Erzählung - Identität*. In: А. Kraft/M. Weißhaupt (ed.), *Historische Kulturwissenschaft*, 14, 2009, Konstanz: UVK, S. 49-69.
- Арендт 1964: Н. Arendt, *Personal Responsibility Under Dictatorship*, <<https://grattoncourses.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/08/responsibility-under-a-dictatorship-arendt.pdf>>.

- Арендт 2012: H. Arendt, *Eichmann in Jerusalem: Ein Bericht von der Banalität des Bösen*, München: Piper Verlag.
- Бауман 2000: Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cornell University Press.
- Вегнер и Аменд 2023: J. Wegner, C. Amend, Ferdinand von Schirach, was ist ein gelungenes Leben?, *Zeit online*, 7. September 2023, <<https://www.zeit.de/gesellschaft/2023-09/ferdinand-von-schirach-interviewpodcast-alles-gesagt>>, 10. 4. 2025.
- Витшток 2011: U. Wittstock, Der Anwalt des Lesers, *Focus Magazin*, <https://www.focus.de/kultur/medien/der-anwalt-des-lesers-kultur-und-leben_id_2254902.html>, 12. 4. 2025.
- Гузеп 2020: M. Gouzer, Ferdinand von Schirach: „Many people suffer less in prison than in their marriages”, *Chilperic*, 14. May 2020, <<https://www.chilperic.ch/interview/ferdinand-von-schirach-13.html>>, 11. 4. 2025.
- Донскис и Бауман 2018: L. Donskis, Z. Bauman, *Fluidno zlo*, Novi Sad: Mediterran publishing.
- Духачек 2000: D. Duhaček, Breme našeg doba: odgovornost i rasuđivanje u delu Hane Arent, Beograd: Beogradski krug i Centar za ženske studije i istraživanje roda.
- Еванс 2015: R. J. Evans, *The Third Reich in History and Memory*, New York: Oxford University Press.
- Јасперс 1999: K. Jaspers, *Pitanje krivice*, Beograd: K. V. S.
- Козелек 1979: R. Koselleck: Einleitung, in: *Geschichtliche Grundbegriffe*, (Hgg.) Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Bd. 1. Stuttgart: Klett Cotta.
- Липтак 2012: A. Liptak, Off the Hook, *The New York Times*, 6. April 2012, <<https://www.nytimes.com/2012/04/08/books/review/guilt-stories-by-ferdinand-von-schirach.html>>, 10. 4. 2025.
- Милер 2011: R. G. Moeller, *War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany*. Berkeley: University of California Press.
- Радбрух 1946: G. Radbruch, Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht, In: *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, Jahrgang 1, Heft 5 (1946), S. 105–108.
- Ракић и Арсенијевић 2023: Н. Ракић, Ј. Арсенијевић Митрић, О баналности зла: случај Хане Шмиц у роману Читач Бернхарда Шлинка, у: *Злобници, зликовци, чудовишта, психопати* (Зборник са XVII међународног скупа Српски језик, књижевност, уметност), Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Андрићев институт, Андрићград, стр. 85-104.
- Ребхандл 2014: B. Rebhandl, Ferdinand von Schirach: „Der Leser ist der Richter”, *Der Standard*, 9. August 2014, <<https://www.derstandard.at/story/2000004139633/ferdinand-von-schirach-der-leser-ist-der-richter>>, 10. 4. 2014.
- Сквадрин (н.д.): Giulia Squadrin, *Difference Between Law and Justice*. Преузето са <<https://www.differencebetween.net/miscellaneous/legal-miscellaneous/difference-between-law-and-justice/>>, 15. 4. 2025.
- Фишер и Лоренц 2007: T. Fischer, M. N. Lorenz, *Lexikon der „Vergangenheitsbewältigung“ in Deutschland. Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945*, Bielefeld: transcript.
- Фрај 1996: N. Frei, *Vergangenheitspolitik: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München: C. H. Beck.
- Фулер 1964: L. L. Fuller, *The Morality of Law*, Connecticut: Yale University Press.
- Хабермас 1987: J. Habermas: Eine Art Schadensabwicklung. In: Ernst Reinhard Piper (уредник): *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. Piper Verlag, München/Zürich 1987, стр. 62–68.
- Хирш 2008: M. Hirsch, The Generation of Postmemory, *Poetics Today* 29, 1, Spring 2008: 103–128).

Шнајдер 2021: A. Schneider, Theaterzeit, <https://www.altonaer-theater.de/wp-content/uploads/2020/03/TheaterZeit_No4_RZ_WEB-002.pdf>, 10. 4. 2025.

Онлајн лексикони

Gabler Wirtschaftslexikon. (н.д.). *Gerechtigkeit*, <<https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/gerechtigkeit-32796>>, 4. 5. 2025.

Gabler Wirtschaftslexikon. (н.д.). *Recht*, <<https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/gerechtigkeit-32796>>, 4. 5. 2025.

ZWISCHEN GESETZ UND ETHIK: RECHT VERSUS GERECHTIGKEIT IN FERDINAND VON SCHIRACHS ROMAN *DER FALL COLLINI*

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird Ferdinand von Schirachs Roman *Der Fall Collini* im Spannungsfeld zwischen juristischer Legalität und moralischer Gerechtigkeit analysiert. Ausgehend von Hannah Arendts Theorie des handelnden Subjekts sowie Fragen individueller und struktureller Verantwortung im Umgang mit der nationalsozialistischen Vergangenheit, wird untersucht, wie der literarische Text institutionelle Mängel des deutschen Justizsystems offenlegt. Im Zentrum stehen die Figuren Fabrizio Collini und der junge Anwalt Caspar Leinen, durch die die persönliche Integrität, zivilcouragiertes Handeln und die Ablehnung blinder Gesetzestreue thematisiert werden. Der Roman wird als literarischer Appell an kritisches Denken, bürgerschaftliches Engagement und das ethische Handeln des Einzelnen innerhalb eines rechtlichen Ordnungsrahmens gelesen.

Stichwörter: Ferdinand von Schirach, positives Recht, moralische Verantwortung, NS-Verbrechen, Justizroman

Nataša P. Rakić

